

MARCIN KWIECIEN

<https://orcid.org/0000-0002-3146-6917>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

*Otrębski, Bartłomiej; Springwald, Robert. In memoriam.
Lista oficerów Legionów Polskich i Wojska Polskiego
studiujących na Uniwersytecie Jagiellońskim
w Krakowie do 1918 r. T. 1–2. Kraków: Fundacja im.
Tadeusza Kościuszki, Wydawnictwo «scriptum», 2024
(ss. 558+590, ISBN 9788368252163, 9788368252170)*

Każdy historyk wydający źródła z okresu międzywojennego boryka się zwykle, przy pracach nad biogramami występujących w nich postaci, ze szczupłością opracowań mających charakter słownikowy. Nie chodzi tu oczywiście o dane biograficzne osób z pierwszych stron gazet, liderów politycznych, dowódców wojskowych, artystów czy znanych dziennikarzy, lecz o postaci drugiego czy nawet trzeciego planu. Ludzi nieraz wybitnych, znanych w swym środowisku, którzy nie mieli jednak okazji zapisać się w annałach „wielkiej historii”. Pojawiły się słowniki „zawodowe” (adwokatów, lekarzy, duchownych), regionalne, osób studiujących na poszczególnych uczelniach, na przykład nieoceniony *Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae*¹. Niektóre świetne inicjatywy wydawnicze zostały przerwane; tak było ze słownikiem biograficznym *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939*, który zatrzymał się na tomie czwartym, doprowadzony do litery „P”². Niekiedy historyk musi sięgnąć do ciągle niezastąpionego, wydanego w międzywojniu *Czy wiesz, kto to jest?* Stanisława Łoży³ lub do współczesnego *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*⁴. Grono miłośników historii wojskowości jest w miarę szczęśliwym położeniu: obok przedwojennego, wydawanego do 1932 r. *Rocznika Oficerskiego* i jego znakomitej wznowionej wersji⁵, dysponuje

¹ Michalewicz, Stopka, *Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae*.

² Kunert, Mazur, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939*.

³ Łoza, *Czy wiesz kto to jest?*

⁴ Majchrowski, *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*.

⁵ Rybka, Stepan, *Rocznik oficerski 1939*.

pięciotomowym słownikiem oficerów Legionów Polskich⁶, słownikami oficerów wywiadu i kontrwywiadu⁷, audytorów⁸ i słabszym, starszym opracowaniem poświęconym oficerom dyplomowanym⁹. Przygotowany przez historyków i społeczników Bartłomieja Tomasza Otrębskiego i Roberta Springwalda, a wydany przez Fundację im. Tadeusza Kościuszki tom *In memoriam. Lista oficerów Legionów Polskich i Wojska Polskiego studiujących na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie do 1918 r.*, poświęcony jest tym, którzy kształcili się w murach *Alma Mater Cracoviensis* i jako oficerowie służyli w formacjach legionowych i odrodzonym Wojsku Polskim. Autorem krótkiego wstępu jest prof. Jacek Majchrowski, nie tylko były Prezydent Miasta, z którym Uniwersytet jest od wieków związany, lecz także autor książki *Pierwsza Kompania Kadrowa. Portret oddziału* stanowiącej studium prozopograficzne przyszłych elit Drugiej Rzeczypospolitej¹⁰. Autorzy *In memoriam*, korzystając z większości wspomnianych powyżej publikacji, a także z *Roczników Oficerskich* z lat 1921, 1932, 1934 i 1939 oraz licznych spisów urzędowych, książek adresowych (Kraków, Lwów), telefonicznych (Warszawa), zawarli w obszernym, dwutomowym, liczącym ponad 1100 stron wydawnictwie ponad 5000 krótkich notek biograficznych. Wybrano osoby urodzone pod koniec lat osiemdziesiątych i w latach dziewięćdziesiątych XIX w., które mogły zaciągnąć się do Legionów lub wziąć udział w wojnach w obronie niepodległości i granic toczonych w latach 1918–1921. Każdy z biogramów zawiera imię i nazwisko, datę i miejsce urodzenia, wyznanie, imiona rodziców, ich zawód, rok i miejsce złożenia egzaminu maturalnego, informacje o studiach na UJ, przydziały wojskowe (dla legionistów stopień wojskowy i przydział w Legionach Polskich, dla pozostałych przydziały w latach: 1921, 1932, 1934 i 1939), w przypadku oficerów nieczynnych właściwą ze względu na miejsce zamieszkania Powiatową Komendę Uzupełnień. Tam, gdzie udało się to ustalić, podano także datę i miejsce śmierci. Lista obejmuje oficerów Wojska Polskiego: służby czynnej, rezerwy, pospolitego ruszenia i w stanie spoczynku, a także trzech oficerów Policji Państwowej i cywila, prezesa Sądu Okręgowego we Lwowie, Włodzimierza Haniczaka, jedynej cywilnej ofiary zbrodni katyńskiej.

Lektura *In memoriam* prowadzi do kilku niekiedy zaskakujących wniosków: wśród członków korpusu oficerskiego, którzy podjęli studia na UJ, dominują prawnicy i lekarze. Wydziały Prawa i Lekarski pojawiają się nieomal na każdej stronie. Bardzo trafnym zabiegiem była decyzja o umieszczeniu informacji o przynależności wyznaniowej; uzmysławia to czytelnikowi, jak duży był udział w korpusie oficerskim osób pochodzenia żydowskiego. O ile w świadomości powszechnej utrwalił się pogląd o utrudnieniach dla Żydów w dostępie do stopni oficerskich i niewielkim odsetku oficerów żydowskiego pochodzenia w służbie czynnej, o tyle w grupie oficerów rezerwy i pospolitego ruszenia grupa ta była licznie reprezentowana. Umieszczenie informacji o zawodzie ojca pozwala na dość pobieżną analizę pochodzenia społecznego oficerów-studentów. Często pojawia się wskazująca na chłopskie pochodzenie kategoria „rolnik”. Obok rolników licznie

⁶ Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917*.

⁷ Dubicki, Suchcitz, *Oficerowie wywiadu*.

⁸ Kania, „Słownik biograficzny oficerów-audytorów”, cz. 1 i 2; Kania, „Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości”.

⁹ Stawecki, *Oficerowie dyplomowani*.

¹⁰ Majchrowski, *Pierwsza Kompania Kadrowa*.

występują rzemieślnicy, niżsi urzędnicy, wśród nich szczególnie liczni są kolejarze. Reprezentacja tej ostatniej grupy zawodowej zdaje się potwierdzać powszechną opinię o kolejarzach jako grupie elitarnej z racji stabilności zatrudnienia i przywilejów zawodowych, utrwaloną w popularnym galicyjskim stwierdzeniu, że „kto ma w głowie olej, ten idzie na kolej”. Przedstawiciele tej grupy zawodowej byli w stanie zapewnić potomstwu nie tylko wymagającą sporych nakładów finansowych edukację gimnazjalną, ale także wysłać je na studia wyższe. Z lektury książki wynika, że studenci pochodzenia robotniczego i chłopskiego wybierali kierunki dające szybką możliwość awansu majątkowego, Wydział Prawa lub Lekarski.

Imponująco wygląda obraz osiągnięć wojskowych studentów UJ. Dwóch marszałków Polski: Edward Śmigły-Rydz – w jego notce zabrakło, niestety, adnotacji o studiach na UJ, jest tylko wzmianka o ASP, gdzie rozpoczynał studia w klasie Leona Wyczółkowskiego i Teodora Axentowicza; na UJ studiował filozofię i historię sztuki na Wydziale Filozoficznym w latach 1905–1907; oraz kończący pierwszy tom *In memoriam* Michał Łyżwiński, bardziej znany jako Michał Rola-Żymierski. Osobliwa droga tego ostatniego do najwyższego stopnia w armii, uzyskanego już od władz komunistycznych, prowadziła przez wyrok skazujący i degradację w roku 1927 za aferę związaną z zakupem masek wojskowych dla wojska, potem przez współpracę z wywiadem sowieckim, nawiązaną jeszcze w okresie przedwojennym. W książce figuruje sześciu generałów dywizji (Kazimierz Dworak, Zdzisław Hordyński-Juchnowicz, Bronisław Jakesch, Bronisław Roja, Tadeusz Zapałowicz) i duża grupa generałów brygady. Ich liczba, zwłaszcza wśród absolwentów Wydziału Lekarskiego, związana była z praktyką polską, by w korpusie oficerów zdrowia nadawać stopnie ogólnowojskowe, a nie tak jak w armii austro-węgierskiej i rosyjskiej stopnie specyficzne dla służb medycznych. Potwierdza się opinia o UJ jako kuźni kadr urzędniczych, sądowych i medycznych Drugiej Rzeczypospolitej, wśród pojawiających się na kartach *In memoriam* osób doliczyłem się dwóch premierów (Leon Kozłowski, Felicjan Sławoj Składkowski), kilku ministrów (m.in. Witold Broniewski, Janusz i Wacław Jędrzejewiczowie, Kazimierz Młodzianowski, Bronisław Pieracki [na *Liście* jako Pieradzki], Juliusz Ulrych) i wiceministrów (Jerzy Ferek-Błęszyński, Tadeusz Garbusiński, Adam Koc, Kazimierz Pieracki), marszałków i wicemarszałków sejmu i senatu (Jerzy Barański, Wacław Makowski, Bogusław Miedziński), 41 posłów i senatorów różnych opcji politycznych. A wśród przedstawicieli administracji lokalnej 8 wojewodów (wśród nich Wacław Kostka-Biernacki, wojewoda poleski, którego studia na Wydziale Lekarskim i Filozoficznym przedzielone są krótkim epizodem służby w Legii Cudzoziemskiej)¹¹ i kilkunastu starostów. Sporą grupę stanowią prezydenci i wiceprezydenci miast, wysocy urzędnicy państwowi i dyplomaci (Stanisław Kittaj, Konrad Libicki-Bujno, Adam Mikucki, Kazimierz Papée, Karol Dubicz-Penther, Franciszek Puśłowski, Krzysztof Radziwiłł, Wacław Wegnerowicz, Władysław Zaleski). Podobnie wygląda sytuacja z kadrami medycznymi: profesorowie wszystkich uniwersyteckich Wydziałów Lekarskich w kraju, dyrektorzy instytutów badawczych i szpitali stanowią spory odsetek byłych studentów, którzy uzyskali stopnie oficerskie. Licznie reprezentowani są przedstawiciele wszystkich dziedzin nauki, rektorzy (Seweryn Krzemieniewski – rektor UJK, Gustaw Przychocki – rektor UW, Karol Wątopek – rektor

¹¹ Cichoracki, *Droga ku anatemie*, 38–42.

Politechniki Lwowskiej, Fryderyk Zoll młodszy – rektor UJ) i prorektorzy uniwersytetów, profesorowie i docenci. Osobną, wcale liczną grupę stanowią sportowcy i działacze sportowi: już pod literą „A” znajdziemy Alfreda Adera, doktora praw i szablistę – olimpijczyka z Paryża (1924), Aleksandra Ameisena, doktora medycyny i arcymistrza szachowego oraz Michała Antoniewicza-Woyszyna, jeźdźca i olimpijczyka z Amsterdamu (1928). Są oczywiście piłkarze klubów krakowskich, zarówno KS Cracovia, jak i TS Wisła. Nie zabrakło ludzi sztuki i literatów, autora nieco zapomnianych powieści historycznych z czasów piastowskich, doktora praw Karola Bunscha, podróżnika Arkadego Fiedlera, popularnego autora legionowego Karola Lilienfelda-Krzewskiego, znanego bardziej jako „Kapral Szczapa”, felietonisty, aktora, dyrektora teatru i wiceprezesa KS Cracovia Zygmunta Nowakowskiego, malarzy – matematyka i filozofa Leona Chwistka, Stanisława Kopystyńskiego oraz rektora krakowskiej ASP Fryderyka Pautscha.

Przeglądając *In memoriam*, ma się wrażenie obcowania ze zbiorowymi losami inteligencji polskiej w latach Drugiej Rzeczypospolitej i w tragicznym czasie wojny. Okres walki o niepodległość, uczestnictwo w epopei legionowej, później w wielu przypadkach dążenie do awansu społecznego związanego z uzyskaniem wyższego wykształcenia. Okres żmudnego budowania niepodległego państwa, dla jednych czas błyskotliwych karier, dla innych żmudnej pracy. Wielu z bohaterów *In memoriam* skończy w masowych grobowcach Katynia, niektórzy zginą w niemieckich obozach koncentracyjnych (Auschwitz, Gross-Rosen, Majdanek, Dachau) i w krakowskim getcie. Pojawia się postać Stanisława Kaszubskiego-Króla, studenta Wydziału Filozoficznego i Lekarskiego, podporucznika 2 komp. 1 pp Legionów Polskich, wziętego do niewoli rosyjskiej, osądzonego za zdradę stanu (jako pochodzący z Królestwa był poddanym rosyjskim) i straconego w Pilźnie w lutym 1915 r., po odmowie wstąpienia do armii rosyjskiej w zamian za darowanie życia. Był to jedyny przypadek egzekucji oficera legionisty pochodzącego z zaboru rosyjskiego za zdradę stanu¹². Ciekawą postacią jest Tomasz Dąbał, student Wydziału Lekarskiego i Wydziału Prawa UJ, podporucznik Legionów, organizator z ks. Eugeniuszem Okoniem Republiki Tarnobrzkiej, poseł na Sejm Ustawodawczy z ramienia Stronnictwa Chłopsko-Radykalnego, od 1920 r. członek Komunistycznej Partii Robotniczej Polski, aresztowany i skazany na 6 lat więzienia. W ramach wymiany więźniów politycznych wyjechał do Związku Sowieckiego, gdzie robił karierę w strukturach Komunistycznej Partii Białorusi (członek KC), zmarł w więzieniu w 1938 r. jako jedna z wielu ofiar „Wielkiej Czystki”. Wśród absolwentów Wydziału Prawa pojawia się gen. Zygmunt Berling, porucznik 4 pp Legionów, jeden z twórców i dowódca 1 DP im. Tadeusza Kościuszki i 1 Armii Wojska Polskiego (ludowego), od 1953 r. generał broni. Ciekawe są losy prof. Zygmunta Szymanowskiego, bakteriologa, od wczesnej młodości związanego z PPS; w pierwszej wojnie uczestniczył jako porucznik 2 pp Legionów, w Drugiej Rzeczypospolitej był profesorem i dziekanem Wydziału Weterynarii UW, podpułkownikiem; po wojnie został posłem do KRN i Sejmu, od Kongresu Zjednoczeniowego aż do śmierci w 1956 r. był członkiem Komitetu Centralnego PZPR.

Na *Liście* znalazły się także osoby pozbawione stopni oficerskich na mocy wyroków sądowych. Nie są to przypadki częste, ale obejmują bardzo szerokie spektrum niegod-

¹² W filmie *Legiony* (2019) ppor. Kaszubski-Król grany przez Mirosława Bakę jest byłym zawodowym oficerem i bohaterem wojny rosyjsko-japońskiej.

nych zachowań: przekroczenie władzy, zaciąganie licznych pożyczek u podwładnych i z funduszy pułkowych, oszustwa i przywłaszczenia na stanowisku urzędnika skarbowego, wyłudzenie pieniędzy od emigrantów pod pozorem ułatwienia wyjazdu, przywłaszczenie mienia, spowodowanie śmierci w wyniku spędzenia płodu, nadużycia na stanowisku wójta, nieumyślne spowodowanie śmierci, niespłacenie zaciągniętej pożyczki, nakłanianie do podpalenia i krzywoprzysięstwo. Jak widać, także i w czasach Drugiej Rzeczypospolitej wykształcenie i prestiż społeczny nie zawsze szły w parze z uczciwością i honorem; różnicą z epoką nam współczesną były jednak reakcje społeczne na takie zachowania.

Na koniec kilka sugestii i uwag krytycznych związanych z dostrzeżonymi pomyłkami i brakami w tekście. W przypadku opracowania wersji elektronicznej *In memoriam* lub jej wznowienia w wersji tradycyjnej należałoby się zastanowić nad zwiększeniem liczby odsyłaczy. Pojawiają się one w bardzo nielicznych przypadkach, a przecież przeciętny czytelnik szukający wzmianek o Michale Roli-Żymierskim nie trafi do notki poświęconej Michałowi Łyżwińskiemu. Jan Berlinerblau-Prot występuje w literaturze historycznej jako Jan Prot¹³. Takich przykładów, w których prosiłoby się o zastosowanie odsyłacza, jest znacznie więcej. Informacje o czasie i okoliczności śmierci tych oficerów, którzy byli profesorami UJ, można znaleźć w wydawanych przez Wydziały Uniwersytetu *Złotych Księgach*. Błędna jest informacja w notce Adama Heydla, jakoby był profesorem UJ. Występujący w *In memoriam* Adam Heydel pochodził z linii beremiańskiej rodu, jego ojciec miał na imię Franciszek; bohater notki studiował na Wydziale Filozoficznym w Studium Rolniczym UJ. Prof. Adam Heydel, a właściwie prof. Adam baron Heydel, pochodził z linii Heydlów z Brzozy (właściwie Gardzienic), jego ojcem był Zdzisław, doktor praw i ziemianin. Studiował w Instytucie Handlowym w Moskwie, Instytucie Handlowym w Kijowie i na Wydziale Prawa UJ (1918–1921), został profesorem na tymże wydziale, wykładał ekonomię. Został zamordowany na zwirowisku w Auschwitz 14 marca 1941 r.¹⁴ Zamieniono dane braci Jędrzejewiczów – Janusz był Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i premierem (1933–1934); w jego notce wzmianka jedynie o tym, że był posłem. Wacław przejął po nim Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ojcem historyka prawa Iwona Jaworskiego (Saryusza-Jaworskiego) był prof. Władysław Leopold Jaworski, prawnik specjalizujący się w prawie administracyjnym i działacz polityczny, jeden z twórców NKN, nie profesor medycyny, jak podali autorzy *In memoriam*. Na stronie 311 przeniesiono wers z notki poświęconej Romanowi Hellowi do tekstu o Tadeuszu Hellerze.

Publikacja stanowi efekt olbrzymiej, benedyktyńskiej, wymagającej cierpliwości i czasu pracy i z pewnością będzie służyć jako użyteczne źródło zarówno historykom i pasjonatom wojskowości, jak i tym, którzy zajmują się dziejami nauki, ale może być także użyteczna dla badaczy szeroko rozumianej historii społecznej. Należy życzyć twórcom *In memoriam*, by spełniło się ich marzenie, a rozszerzona i poprawiona wersja mogła trafić do zasobów internetowych.

¹³ Por. Wierzbicki, *Z Polską pod rękę. Jan Prot (1891–1957)*; Wierzbicki, „Biografia Jana Prota (1891–1957)”.

¹⁴ Biogram Adama Heydla por. Żukowski, „Heydel Adam”.

Bibliografia

- Cichoracki, Piotr. *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009.
- Cygan, Wiktor K. *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*. T. 1–5. Warszawa: Barwa i Broń, 2005–2007.
- Dubicki, Tadeusz; Suchcitz, Andrzej. *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945*. T. 1–5. Warszawa: Instytut Józefa Piłsudskiego, Wydawnictwo LTW, 2009–2022.
- Kania, Leszek. „Słownik biograficzny oficerów – audytorów służby sprawiedliwości Wojska Polskiego 1914–1945 (część I)”. *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 76/4 (2003): 141–62.
- Kania, Leszek. „Słownik biograficzny oficerów – audytorów służby sprawiedliwości Wojska Polskiego 1914–1945 (część II)”. *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 77/3 (2004): 110–27.
- Kania, Leszek. „Generalicja wojskowej służby sprawiedliwości II Rzeczypospolitej.” *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 75/3 (2002): 147–59.
- Kunert, Andrzej Krzysztof; Mazur, Grzegorz, red. *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1998–2009.
- Łoza, Stanisław, red. *Czy wiesz kto to jest?* Warszawa: Główna Księgarnia Wojskowa, 1938.
- Majchrowski, Jacek M., red. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: „BGW”, 1994.
- Majchrowski, Jacek M. *Pierwsza Kompania Kadrowa. Portret oddziału*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002.
- Michalewicz, Jerzy; Stopka, Krzysztof, red. *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*. Kraków: AUJ, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Księgarnia Akademicka, 1999–2015.
- Rybka, Ryszard; Stepan, Kamil. *Rocznik oficerski 1939: stan na dzień 23 marca 1939 r.* Kraków: Księgarnia Akademicka, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2006.
- Stawecki, Piotr. *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1997.
- Wierzbicki, Marek. „Biografia Jana Prota (1891–1957) jako przykład ścieżki życia spoza elity politycznej emigracji powojennej”. W: *Z dziejów polskiej emigracji politycznej po 1939 roku. Ludzie, struktury, idee*, red. Patryk Pleskot, 321–42. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2019.
- Wierzbicki, Marek. *Z Polską pod rękę. Jan Prot (1891–1957) i odbudowa niepodległego państwa polskiego*. Lublin-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2017.
- Żukowski, Przemysław Maria. „Heydel Adam Zdzisław Marian, baron”. W: *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 2: 1780–2012, red. Dorota Malec, 172–4. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.